

ГУМАНІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ

УДК 343

Здобуття у 1991 р. Україною незалежності викликало потребу в розбудові демократичного громадянського суспільства, заснованого на принципах верховенства права та поваги до прав людини, створило умови для розширення в країні прав і свобод людини та наповнення їх новим змістом.

Європейський вибір України, входження до європейського правового поля в 1995 р. зумовили необхідність реформування її законодавства згідно з міжнародними актами про права людини та взятими на себе правовими зобов'язаннями, безумовного дотримання ратифікованих Верховною Радою України найважливіших європейських правових актів, зокрема, Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини та Конвенції проти тортур та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, які є документами прямої дії.

Це суттєво вплинуло на перегляд кримінального законодавства і сприяло прийняттю нових Кримінального (2001 р.) та Кримінально-виконавчого кодексів України (2003 р.).

Доцільно зазначити, що питанням гуманізації виконання кримінальних покарань приділяли увагу такі дослідники кримінально-виконавчого права як В.А.Бадира, О.В.Беца, Є.М.Бодюл, Т.А.Денисова, О.М.Джужа, А.В.Кирилюк, В.О.Корчинський, А.С.Крилов, В.А.Львовчкін, М.П.Мелентьєв, В.О.Меркулова, А.Х.Степанюк, В.М.Трубников, С.Я.Фаренюк, І.В.Шмаров та ін.

Проте, й сьогодні залишаються суперечливими в правовому полі питання виконання кримінальних покарань, у тому числі питання виправлення і ресоціалізації засуджених, приниження людської гідності, заподіяння фізичних страждань, дотримання принципу демократизму, гуманізму, законності та ін.

Тому **метою** нашої статті є дослідження проблем гуманізації виконання кримінальних покарань в Україні у контексті міжнародних стандартів поведження із засудженими та формування пропозицій щодо вдосконалення кримінально-виконавчого законодавства.

На сучасному етапі дуже важливо розглядати проблему гуманізації кримінально-виконавчої системи у зв'язку з основними вимогами ко-

рінної перебудови всього процесу виправлення і ресоціалізації засуджених. Необхідна практична реалізація у кримінально-виконавчій практиці основних гуманістичних ідей і положень, що містяться у переглянутому європейському варіанті Стандартних мінімальних правил поведження із ув'язненими. Сучасне кримінально – виконавче законодавство має відповідати духу і сутності розбудови такої кримінально-виконавчої системи, завданням якої є послідовне впровадження в життя міжнародних стандартів поведження із засудженими.

Призначення судами покарань повинно насамперед спиратися на реалізацію принципів справедливості, законності та невідворотності кримінальної відповідальності. Серед принципів, закладених у кримінально-виконавче право, важливе місце посідають *принципи*, які полягають у визнанні вищої цінності людського життя, у закріпленні в нормах кримінально-виконавчого законодавства таких завдань, засобів, форм і методів виконання кримінального покарання і застосування заходів профілактично-виховного впливу на засуджених, які створюють реальні умови для їхнього виправлення і ресоціалізації.

Провідною тенденцією розвитку сучасної системи покарань в Україні стає подальша її гуманізація, тобто становлення та зміцнення в ній одного з найважливіших і найбільш пріоритетних принципів – принципу поваги до прав людини.

Закріплення в різноманітних міжнародно-правових актах принципу поваги до прав людини та їх трансформація у внутрішньодержавне законодавство України визначило основні пріоритети національної політики в гуманітарній сфері.

Ставлення держави та її офіційних інституцій і в цілому суспільства до впровадження в Україні міжнародних стандартів із метою дотримання прав людини та правил поведження з ув'язненими та засудженими показує, що гуманізація системи покарань є одним із основних напрямів у кримінально-виконавчій політиці, бо вона впливає із суті суспільного і державного устрою країни. Головна мета гуманізації полягає не тільки в застосуванні до особи, яка скоїла злочин, покарання, але і в захисті інтересів потерпілого і суспільства в цілому. Таким чином, гуманізація покарань зводиться до того, що суспільство не відмовляється від засудженого як від свого члена, а прагне через різні форми та методи профілактично-виховного впливу виправити його, повернути до суспільно корисного життя.

Гуманізація виконання покарань вимагає такого поведження із засудженими, яке не суперечить міжнародним стандартам, у тому числі не має на меті заподіяння їм фізичних страждань або приниження людської гідності, а навпаки виявляється у справедливому ставленні до них.

Кримінальне, кримінально-виконавче право гуманізацію виконання покарань відносить до числа *загальноправових принципів*, тому вона має бути обов'язковим складовим елементом багатогранної діяльності, спрямованої на виправлення засуджених, їхню адаптацію та ресоціалізацію.

Сучасна практика виконання кримінальних покарань потребує розкриття певної групи принципів гуманістичної спрямованості в ракурсі їх нормативно-правового забезпечення та впливу на запобігання злочинності, створення належних умов для осіб, які відбувають кримінальні покарання. Реалізація цих принципів гарантується Конституцією України і закріплена у статті 5 КВК України, а саме невідворотність виконання і відбування покарань, законність, справедливість, гуманізм, демократизм, рівність засуджених перед законом, взаємна відповідальність держави і засудженого, диференціація та індивідуалізація виконання покарань, раціональне застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом, участь громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань. Справедливо зауважимо, що ці принципи покликані забезпечити системність правового регулювання суспільних відносин, які виникають при виконанні кримінальних покарань, а також нормативно визначають кримінально-виконавчу політику держави в гуманітарній сфері.

З урахуванням викладеного, нами пропонується включити в ст.5 КВК України і такий принцип, як співпраця між учасниками кримінально-виконавчого процесу [3, с.4].

У раніше діючому Виправно-трудоному кодексі принципи цієї галузі права не були достатньо чітко сформульовані. Це пояснюється законотворчою практикою, що склалася у 70-ті роки. Разом з тим, вони знаходили реальне вираження у групі норм (наприклад, норми цивільного права), які регулювали ті чи інші види суспільних відносин при виконанні кримінальних покарань.

Мінімальні стандартні правила поведіння із ув'язненими (прийняті на першому Конгресі ООН у 1955 р.) не мають обов'язкового правового статусу в міжнародному праві і носять швидше рекомендаційний характер. Однак вплив стандартів на пенітенціарну практику різних країн має велике значення як для реалізації загальних принципів пенітенціарної політики, так і сучасного розвитку системи виправлення засуджених, вироблених світовим співтовариством. Ці правила сприяють тому, що їхнє дотримання і застосування звернене до всіх пенітенціарних систем незалежно від соціально-політичних, економічних, правових і інших умов життя тієї чи іншої країни, дозволяють стимулювати розвиток прогресу

сивної гуманістичної пенітенціарної політики та здійснення національної правової регламентації порядку та умов виконання покарань.

Для визначення відповідності принципів, закладених в основу кримінально-виконавчого законодавства України міжнародним стандартам поведження із засудженими нами здійснено їх порівняльний аналіз.

Так, принцип демократизму відображає сутність багатьох інститутів і норм кримінально-виконавчого права України. Передусім він реалізується у визнанні засудженого суб'єктом цієї галузі права. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (ст.16) підкреслюється, що “кожна людина має право на визнання її правосуб'єктності”, не зважаючи на те, в якому правовому статусі вона перебуває. Соціальне значення цього положення визначається тим, що засуджений до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не повинен бути суттєво обмеженим у своїх правах.

Принцип законності закріплено у ряді статей Основного Закону України, а також у Загальній декларації прав людини (ст.7) та Мінімальних стандартних правилах поведження з ув'язненими (ст.6). Так, у ст.7 Загальної декларації прав людини записано, що “всі люди рівні перед законом і мають право без будь-якої різниці на рівний їх захист перед законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації”[4, с.34].

Принцип гуманізму, який закладено в кримінально-виконавче законодавство, знайшов своє відображення також у багатьох міжнародних актах про права людини. Зокрема, у ст.10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права передбачено, що особи, які засуджені, “мають право на гуманне ставлення і повагу до честі і гідності, які притаманні людській особі”.

У системі міжгалузевих принципів важливе місце займає принцип невідворотності покарання, який визначає завдання кримінально-виконавчого законодавства України і встановлює основні права та обов'язки засуджених. Так, у ст.65 Мінімальних стандартних правил поведження із ув'язненими визначено, що особи, засуджені до кримінальних покарань, повинні прагнути дотримуватись установлених законом правил поведінки, а на суб'єктів кримінально-виконавчих відносин покладено обов'язки “прищеплювати їм бажання підкорятися законам”. Сутність цього принципу, виходячи з положень міжнародно-правових документів, виражається в тому, що засуджена особа повинна обов'язково відбути покарання, належним чином сприймати певні обмеження її прав, переносити моральні страждання та виконувати встановлені вимоги.

Принцип рівності засуджених перед законом, закріплений у кримінально-виконавчому законодавстві України, узгоджений із Мінімальними стандартними правилами поводження із засудженими, де він розглядається як основний принцип, згідно з яким “дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних і інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, сімейного походження чи соціального положення недопустима”. Аналіз діючого кримінально-виконавчого законодавства України показує, що воно не встановлює яких-небудь привілеїв або обмежень для засуджених залежно від зазначених вище ознак. Такий підхід, на нашу думку, відображає прогресивну систему покарань і включає в себе з урахуванням міжнародних стандартів : повагу до особистої гідності засуджених, прояв турботи про дотримання їхніх прав, а також задоволення передбачених чинним законодавством меж матеріальних і духовних потреб. У процесі виконання покарань, пов’язаних із профілактично-виховним впливом, турбота про засудженого має носити різнобічний характер і гуманну спрямованість. Це може виявлятися не лише у декларації прагнення виправити засудженого, а й у залученні його до суспільно корисної праці, наданні допомоги в одержанні освіти і отриманні необхідної спеціальності, створенні умов для вчасного задоволення матеріальних і духовних потреб через організацію культурного дозвілля засуджених, вчасного реагування на скарги засуджених та надання їм необхідної соціальної допомоги при звільненні і т.п. Але на практиці ці положення стосовно засуджених, які відбувають покарання суб’єктами кримінально-виконавчих відносин впровадити майже неможливо через відсутність нормативної регламентації їх діяльності, спрямованої на організацію культурного дозвілля, навчання, сприяння отриманню професії засудженими тощо.

Виходячи з викладеного аналізу принципів кримінально-виконавчого законодавства та міжнародних правових актів, можна зазначити, що в національному законодавстві України здійснено імплементацію більшості норм, закладених в європейських документах, що визначає загальні гуманістичні підходи до осіб, які відбувають покарання не пов’язаних з позбавленням волі. Разом із тим, недотримання визначених у міжнародних правових актах певних положень та принципів гуманістичної спрямованості призвело до того, що в національному законодавстві все ще мають місце “білі плями” щодо нормативно-правового регулювання порядку й умов відбування покарань та функцій суб’єктів, уповноважених на їх виконання.

Водночас гуманізація виконання кримінальних покарань не повинна підміняти собою мету покарання. Навряд чи можна погодитися з твердженням ряду науковців про те, що заподіяння засудженому моральних

страждань і обмеження ряду особистих прав і побутових зручностей, що випливають з факту відбування покарання за скоєний злочин, суперечить гуманізації системи покарань. Це дещо спрощене розуміння принципів гуманізації. Як відомо, певні обмеження потреб та прав людини мають виступати елементами покарання, що не повинно суперечити його цілям. Застосування до засуджених осіб засобів виправлення, якщо вони узгоджуються із національними та міжнародними нормами, не є порушенням принципів гуманізму та конституційних прав людини.

М.П.Мелентьев та В.А.Корчинський, розкриваючи зміст гуманізації системи покарань, вважають, що “традиційно прийнято розрізняти, з одного боку, захист інтересів суспільства і прав громадян, а з іншого боку, – прояв турботи про повернення людей, що порушили закон, до чесного трудового життя” [8,с.57]. Гуманізація кримінально-виконавчої системи, на наш погляд, має полягати в тому, що повинні бути нормативно закріплені не лише основні загальні підходи до виконання кримінальних покарань, а також регламентовано порядок урахування індивідуальних особливостей правопорушника та забезпечення цілеспрямованої діяльності суб’єктів кримінально-виконавчих правовідносин щодо запобігання повторних злочинів та формування у засуджених поваги до законів та правослухняної поведінки в суспільстві.

Очевидно, що гуманізація в праві і, зокрема, її реалізація при виконанні кримінальних покарань – велика і складна філософська, політико-правова, етична і психолого-педагогічна проблема. Правильне розуміння принципів гуманістичної спрямованості та їх дотримання як з боку державних інституцій, так і самих засуджених дозволяє створити належні умови для здійснення державою своїх функцій у процесі виконання кримінальних покарань, забезпечити належний порядок відбування покарань засудженими. Сьогодні ще зустрічаються різні точки зору щодо гуманістичної спрямованості системи виконання покарань, що в цілому виражає ставлення суспільства до покарань і є показником його правосвідомості та рівня правової культури.

Позитивним, на нашу думку, є дискусія в теорії кримінально-виконавчого права щодо гуманізації кримінальних покарань. Так, існує позиція, що гуманізація при виконанні покарань не проявляється в тому випадку, якщо до засудженого запроваджуються обмеження, що виражаються у прямому впливі на його правовий статус [9,с.203]. Інша позиція посилює тезу про те, що гуманізація насамперед полягає в тому, що застосування покарання служить інтересам усього суспільства. [10,с.206]. Так, І.В.Шмаров, розкриваючи зміст гуманізації у кримінально-виконавчій політиці, вказує на те, що з метою охорони інтересів суспільства і прав громадян від зазіхань із боку злочинців до останніх можуть бути застосовані

засоби виправлення. При цьому виправно-трудоий вплив розглядається ним як один із гуманних засобів виправлення засуджених [11,с.49].

На наш погляд, такі підходи до розуміння гуманізації виконання покарань не відтворюють сучасні філософські ідеї покарання, сутність якого визначається не лише пріоритетом захисту прав людини, а й узгодженням їх із іншими кримінально-виконавчими принципами, серед яких мають право на існування принципи законності, демократичності, невідворотності покарання, соціальної справедливості та інші.

Узагальнюючи викладене, пропонуємо визнати гуманізацію виконання покарань як один із напрямів прогресивної системи виконання покарань у контексті міжнародних стандартів поведінки з засудженими.

1. Конституція України. Прийн. на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996. – К.: ВЕЛЕС, 2003. – 63 с.
2. Кримінальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіц. видання. – К.: Атіка, 2004. – 96 с.
4. Європейські стандарти утримання в'язнів. Харківська право-захисна група. – Харків: Фоліо, 1998. – 58 с.
5. Крылов А.С., Стецовский А.Ю. Реализация принципа гуманизма в советском исправительно-трудовом праве // Применение наказаний, не связанных с лишением свободы: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – С.113–122.
6. Левочкин В.А. Международные стандарты содержания заключенных и пенитенциарная система Украины // Материалы регионального семинара / “Донецкий Мемориал”. – Донецк, 2000. – С.40–42.
7. Львович В., Осауленко О. Проблеми реалізації нового кримінального законодавства кримінально-виконавчою системою // Право України. – 2001. – № 11. – С. 125–128.
8. Мелентьев М.П., Корчинский В.А. Реализация принципа социальной справедливости в правоприменительной деятельности исправительно-трудоовых учреждений: Учеб. пособие. – К.: КВШ МВД СССР, 1981. – 89 с.
9. Осипов П.П. О гуманистической сущности учета личности при назначении наказания // Человек и общество. – Л., 1973. – Вып.12. – С.201–208.
10. Трубников В.М., Финенов В.П., Фролов А.И. Уголовно-исполнительное право Украины. Особенная часть: Учеб. пособие. – Донецк: Донецк. ин-т внутр. дел, 1998. – 386 с.
11. Шмаров И.В. Воспитательная функция отраслей права, регулирующих борьбу с преступностью // Советское государство и право. – 1987. – №7.

Hutsuliak M.

Humanization of Execution in Ukraine in the Context of International Standards of Behavior with the Convicted

In the article the maintenance of humanizing of execution in Ukraine was exposed, the principles of humanism orientation were determined, everything above-mentioned was called to provide the system of implementation of punishments in the context of

international standards of behavior with the convicted.

Keywords: humanization, international standards, principles, convicted, implementations of punishments.